

Lechner Lajos

ezt izente...

JELEN A MÚLT ÉS A JÖVŐ KÖZÖTT

Az az építész, aki nem házzal, hanem a várossal foglalkozik – ha akarja, ha nem –, először a múlttal szembesül. A múlttal? A régmúlttal. Sok olyasmivel, aminek eredete a ködös távol. Persze nemcsak a városépítő van így. Az utca embere lőt-fut, teszi, ami a dolga, s talán csak ritkán gondol arra, hogy, bár szüleinek csontjai talán rég a temetőben nyugszanak, összecsiszolódott akaratauk ott munkál ma is azokban a falakban, melyek közt munkába siet. Sőt alighanem az ő őseiké is.

A városban a múlt ölel minket. Többszörösen is. Egyszer úgy, mint az a térrendszer, amit eleink mértek ki. De úgyis, ahogy ők belegondolták a mi mai jelenünket. Ahogyan ezt ők akkori eszükkel (és hitükkel) elképzelték. Ahogyan teszi ezt a mai ember is, ha várost épít, s azt *tisztességgel* teszi. A várostervezés erről szól. Ha szót kap...

A SZÉP ÉS A MÁS

A város olyan *fizikai és szellemi folyamatok* dinamikus együttélése, ahol e két oldal egyszerre és egymás folyamatos kölcsönhatásában létezik. Szerencsés esetben tudat és valóság egymást nagyjából feddi. A tudatos városlakó – a polgár – tudatában olyan város él, amelyik többé-kevésbé megegyezik azzal, amit nap mint nap tapasztal, amit becsül, honának tart és vall. Ami védelme és büszkesége.

A „többé-kevésbé” fölöttébb fontos megszorítás. Ha a tárgyi valóság és a tudati kép közötti különbség tartalma reális, olyan hiányt jelez, amely emberi beavatkozással kitölthető. A falat magasabbra kell rakni, erősebb bástyákkal kell kitoldani, valamely kol-dulórendnek klastromot emelni, vagy netán a töltést magasítani a vizek ellen. Az ilyen alkotó elégedetlenség segít a jó célok kitűzésben és közakarattá kovácsolásában. Vitorladagasztó hátszél a városépítés nagy kalandjához.

Ha a különbség nagyon kicsi, és a „minden úgy jó, ahogyan megszoktuk” szelleme elterpeszkedik a város felett, az nagyon rossz ómen. Szembeszegülés a változással. A város élő szervezet. Ha képtelenné válik a változásra, az már a halál előszobája. Olyan kór, ami alig kezelhető. Esetleg már csak a sokkterápia segít. A hadak dúlása. Földindulás. Vagy például egy olyan *mindent elmosó árvíz*, amilyen Szegedet pusztította el 1879-ben. Azon év egy viharos tavaszi éjszakáján félrevert harangok riasztották a szegedieket. Meneküljön mindenki, ahogy tud. Nyakunkon az árvíz! A Tisza ugyan már jó ideje a töltés koronáját nyalogatta, de arra azért nem gondolt komolyan senki, hogy egyszer csak szakad a gát, és szinte az egész várost órák alatt elnyeli az áradat. Arra meg végképp senki sem, hogy a bajt éppen az akkor már jó ideje végzett folyószabályozás hozza a város nyakára: a nagyszabású mederátrendezések, kanyarátvágások, amelyeket a folyó felső szakaszán végeztek. A város szinte teljesen elpusztult. Csupán a legmagasabban fekvő részek maradtak szárazon.

A tragédia híre futótűzként terjedt messze a határokon túl is. Hamarosan tekintélyes adományok érkeztek Európa nagyvárosaiból, Londontól Bécsig.

Őfelsége, I. Ferenc József – aki ugyan Ferenc Jóska akkor még nem, de magyar király már volt – különvonatra szállt, és a helyszínre utazott, hogy saját szemével győződjék meg a csapás méreteiről. A korabeli sajtó bő terjedelemben számolt be az eseményről. A riportfényképezés abban az időben még nem divott. Bár maradtak ránk olyan fotográfiák, amelyek a vállig vízbe rogyott várost mutatják, magáról a látogatásról ilyen kép nem maradt. Később azonban megfestették a jelenetet. A király a vasúti töltés peremén állva, tekintélyes férfiak karéjában, komor arccal szemléli a ladikokban szorongó kétségbeesettek és folyóba hanyatlott tetők kísérteties látványát. A baljósan nyugodt vízből csupán néhány magasabb épület, templom, kolostor emelkedik ki a távolban...

Hogy pontosan így történt-e, nem tudható. Mindenesetre a sajtó szerint a megrendült király, környezetéhez fordulva így szólt: „Szeged szebb lesz, mint volt.” A rossz nyelvek szerint – amelyeket ősi magyar szokás szerint a katasztrófa sem képes csomóra kötni – őfelsége ilyesmit soha sem mondott, csak valamelyik lelkes újdondász adta szájába az ígéretet.

Az uralkodó Lechner Lajost nevezte ki királybiztossá. Ő kapta a föladatot, hogy építse újjá az elpusztult Szegedet. Nem fehér rajzlapot teregettek elé. Lakott hely volt ez már a rómaiak idejében is. A Partiscum nevű erőd védte a tiszai átkelőhelyet, mely stratégia fontosságú logisztikai csomópont volt, lévén a Maros a Dáciában kitermelt arany és só fő szállítási útvonala. A tartománykiürítés után aztán ezt az erődöt is földadták.

A nagy víz idején Szeged királyi kiváltságokkal fölruházott városként már közel 650 éves volt. Valójában három település támasztotta egymásnak a hátát a vizekkel szemben. A Felsőváros, az Alsóváros és a kettő közötti ún. Palánk, amely a tiszai átkelőhely közelében annak katonai őrizetét látta el. A város gerince az a Tiszával párhuzamosan futó utca volt, amely nyomvonalát tekintve ma is létezik. A Tisza mocsaras túlsópartja nem volt része a városnak.

Az újjáépítési terv nyilvánvaló premisszája az volt, hogy lehetővé tegye a korábbinál lényegesen nagyobb biztonságot ígérő árvízvédelmi töltésrendszer kiépítését. Ez logikusan félkör alakban kellett hogy körülvegye a várost. Annál is inkább, mivel így be lehetett vonni a vasúti töltéseket. Másrészt úgy döntöttek, hogy a város mélyen fekvő részeit fel kell tölteni. Kiderült azonban, hogy ez túl nagy falat lenne. A belváros terepszintjét mindenesetre megemel-

ték, a külső részeken azonban már csak az utcák szintrendezésére futotta. Kitűnt az is, hogy ez az átrendezés, valamint a kevés helyreállítható épület értelmetlenné teszi a korábbi telekhatárok tiszteletben tartását. Ezért azután olyan új térszerkezetet rajzoltak föl, mely csak hellyel-közzel követte az elpusztult régít. A rajzlapon maradtak foltok, de azért mégis kevés híján tisztának tekintették.

Adva volt tehát a körtöltés elgondolt sarlója, adva voltak az egyetlen átkelési ponthoz vezető utak, adva volt az azt védő terjedelmes erődítmény, ami valójában a központ helyét ki is jelölte. Sőt adva volt az előtte védelmi okból szabadon hagyott jókora térség is, amelyből hatalmas piactér lett már jóval korábban. A város kezdettől fogva kalmárváros volt, egy óriási kiterjedésű „településhiányos” mezőgazdasági térség központja, ahonnét a környék útjai sugárszerűen dülöngéltek kifelé a végtelen homokbucák között.

Mindez ideális alkalmazási terep volt ama gyűrűs-sugaras városszerkezet adaptáláshoz, amelyet akkor már Bécsben és Budapesten is sikerrel alkalmaztak, s vélhetően a legkorszerűbbnek tartottak.

A SZÖGEDI POLGÁR KÖZ(BELE)SZÓL

És volt még valami, amiről szólnunk kell. Jelesül egy följevőben lévő, de már tehetős és ambíciózus helyi polgári és iparos réteg. Amelyik egyénként és közösségként is vélhetően jócskán beleszólt abba, hogy a teljhatalmú királybiztos mit csinál. Nem szabad elfelejteni, hogy a város akkoriban nem volt megyeszékhely, s egyházi központ sem, bár fontos katolikus intézmények, rendházak működtek itt. Szeged az iparosok, kereskedők és a tehetős parasztok városa volt, ahol a feudális arisztokrácia nem sok vizet zavart. Valószínű, hogy a polgárságban az átél trauma hatására jelentősen megnövekedett a szolidaritás tudata, ám az is bizonyos, hogy jó kereskedők lévén idejekorán fölismerték az újjáépítésben rejlő egyedülálló üzleti lehetőségeket... Azt, hogy vissza nem térő alkalom ez nemcsak vagyonuk, de presztízisük növelésére is.

KILÁTÁS ELŐRE ÉS TÁVOLBA

Jó kérdés, hogy a Lechner terve a szó szoros értelmében újjáépítési partitúra-e! Minthogy kevés olyan épület maradt, amit érdemes volt helyreállítani, s ezért (csak ezért?) merészen átszabhatta az utcarendszert is. Másrészt a feltöltés megkövetelte nagyon sok megmaradt épület átépítését. Az egykori földszintekből alagsor, esetleg pince lett. S így a város nem várt jutalékként nem kevés új pincelakás-hoz is jutott.

Amikor Lechnerék a szegedi újjáépítési tervet fölrajzolták, sebtiben el kellett döntenék, mekkora jövőbeli városra gondolnak. Mai fejjel gondolkodva a körtöltéssel védett terület vagy kétszázezer ember lakhelye lehetne. Ami több, mint elégségesnek látszik. Azt, hogy ők is ennyivel számoltak-e annak idején, nem lehet tudni. Tény, hogy a területtel spórolni nem igen kellett. Nagyjából akkora terület állt rendelkezésre, mint amennyit a Tisza és a védőműbe bevont vasúti töltések kiadtak...

Általában nem takarékoskodtak az utcák szélességével sem. Természetesen a legszűkebbek a belvárosi utcák lettek, illetve maradtak. Közülük sok meg is tartotta az eredeti nyomvonalát. A sugárutakkal már bőkezűbben bántak, különösen a külső szakaszokban. A kiskörút mára már szűkösnek mondható, ám a nagykörút mentén általában maradt az egykori széles zóldsávból, az ún. lovaglóútból, jóllehet az elmúlt évtizedekben nagyforgalmú, kétszer kétsávos forgalmi úttá avanszált.

Nehéz megítélni, hogy a vázolt mérnöki megfontolásokon túlmenően milyen szerepet játszottak a tervezés során a városépítészeti vagy a funkcionális szempontok, netán a gyűrűs-sugaras rendszert pusztán geometrikus rendezőként alkalmazták.

A megkomponált városszerkezet arányos artisztikus térbeli tagolást jelent. Ilyen artikuláció lehet

az utcák legátóját alkalmas helyen megszakító tér, teresedés, park vagy netán egy olyan jelentős építmény vagy épület közbeszúrása, amely az odavezető útnak vagy utaknak meghatározott jelentést ad. A Lechner-terv megőrizte a városból kivezetőket sugárútként. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy az a fókusz, ahonnan ezek kiindulnak, miféle városépítészeti hangsúlyt kapott, azt látjuk, hogy valójában semmilyen. Hiszen a mai Széchenyi tér lényegében gigantikus piactér volt, amiből később is csak egy szép parkot lehetett csinálni. Itt állott ugyan már a mai városháza öse, de ennek helye kompozíciós szempontból nemigen játszhatott szerepet. Kézenfekvő lett volna, hogy a sugárutak és a teljesen új két kör-

út találkozási pontjai markáns hangsúlyt kapjanak. Meglepő, hogy ilyen törekvésnek sem találjuk semmilyen nyomát. S végül a kiskörút nagy lendülettel fut a Tiszapart mellvédfaláig, de ott véget ér. Mintha a Tiszáról csak az jutott volna a tervező eszébe, hogy az ellen biz' jól be kell biztosítani a várost. A folyó látványa nem keltette fel érdeklődését. Visszapillantva úgy tűnik, az újjáépítési terv a város építészeti megjelenítést az egyes épületek leendő tervezőire bízta. Maga nem kért részt belőle...

Történt, ahogy történt, az új városszerkezet Szeged olyan genetikus kódja lett,

melyet átprogramozni többé nem lehet. Ráadásul olyan váratlan fordulatok kezelésére is alkalmasnak bizonyult, amire az egykori tervezők álmukban sem gondolhattak. Mint ismeretes, Szegeden a „tömeges lakásépítés” időszakában több mint huszonezer lakás épült a szokásos lakótelepi formában. Ma a város lakosságának mintegy egyharmada lakótelepeken lakik. E telepek olyanok, mint a magyar panelgettők általában. Itt azonban szépen beleilleszkednek a sugárutak és körutak megszabta rendbe. Sőt kijelölték annak a harmadik körútnak a helyét is, ami az eredeti tervben még nem szerepelt. Így az ötvenhatvanezer új városlakó nem került távolabb a városközponttól, mint négy-öt buszmegálló. A tömegközlekedés a város nagyságához képest kifejezetten

Lechner Lajos mérnök (Lechner Ágoston közjogász testvérbátyja) született Budán, 1833. febr. 8-án, meghalt Budapesten 1897. febr. 18-án. Tanulmányai befejezte után a Budai Építészeti Igazgatóság szolgálatába lépett. 1870-ben a Központi Posta- és Táviróhivatal építésének vezetésével bízták meg. Ugyanekkor Budapest általános szabályozási tervének elkészítésére nemzetközi pályázatot hirdettek, s az ő terve nyerte el a 10.000 forintos nagydíjat. Az Andrássy út tervezése is az ő műve. 1878-ban a párizsi világkiállításon mint kormánybiztos-helyettes működött. 1879-ben, midőn az árvíz Szegedet romba döntötte, a rekonstrukció céljából életre hívott királyi biztosság mellé tervező műszaki főnökül nevezték ki. Szeged összes újjáalkotási művei az ő tervezéséből keletkeztek. 1884-ben a műszaki tanács alelnökévé nevezték ki. 1885-ben az új parlamentház építésének főellenőrzésével bízták meg. 1886-ban Budapest székesfőváros középítési igazgatója lett. Az általános nagy csatornázás alapterveit ő dolgozta ki, s a káposztásmegyeri nagy vízmű az ő felügyelete mellett épült. Irodalmi munkái: *Szeged újjáépítése* (Budapest 1891), ehhez egy nagy, 36 rajzlapot tartalmazó ívrétű füzet; *Egészséges építkezés városokban és községekben* (Országos orvosi és közegészségügyi kongresszus tárgyalásai, Budapest 1885).

(*Révai Nagy Lexikona, XII. kötet, 567. o., Budapest, 1915.*)

jónak mondható. A baj inkább az, hogy a csúcsforgalmi időszakot leszámítva, a járatok nincsen kellően kihasználva. (Az igazi baj a gépkocsi-közlekedéssel van, de ez már egy másik történet.)

Ugyancsak az eredeti városszerkezetnek köszönhető, hogy a lakótelepek északi-északnyugati irányból körülzárják ugyan a belvárost, de sehol nem közelítik meg. Annak karaktere szinte érintetlen maradt. Születtek ugyan olyan gőzös tervek, hogy a szocialista állam emberről való gondoskodásának eme panelba öntött monumentális bizonyosága el kell hogy érje a belvárost. A terv megvalósítását, ha nem is a józan ész, de a pénzhiány keresztülhúzta.

Mai fejjel nem nehéz felfedezni a Lechner-terv formális gondolkodásmódjának néhány súlyos következményét. A forgalmászok régóta állítják, hogy a gyűrűs-sugaras szerkezet egyenes következménye, hogy az átmenő forgalom a belvárosra zúdul. Időnként valóban olyan dugók alakulnak ki, amelyeken az időközben felépített második közúti híd sem képes segíteni...

A baj oka valójában nem a szerkezet maga, hanem a mögötte lévő szemlélet viszonylag gyors elavulása. A terv utakban gondolkodott, és nem forgalomban. Ami persze érthető, hiszen akkoriban a mai értelemben vett közúti forgalom még nem létezett. A városon kívül burkolt utak sem voltak.

A terv nagyjából figyelembe vette mindazon legfontosabb közlekedési irányokat, amelyek helyén jóval később „köves” utak épültek. Számbavette azt is, hogy a két part közt már jó ideje működött egy hajóhid ott, ahol a folyó a legkeskenyebb volt. A Lechner-terv azonban nem törekedett arra, hogy a leendő állandó híd tengelyét összhangba hozza a gyűrűs-sugaras terv geometriájával. A térszerkezet a belvárost egyetlen nagy közlekedési végpontnak tekintette. Itt a világ vége. Vagy ha az nem is, de mindenesetre itt van az az óriási piac, ahová minden célszőrű embör igyekszik, ha városba jön, s ahonnan elindul, ha távozni akar.

UTAK ÉS SÍNEK ÉS HATÁROK

A terv nem nagyon számolt a város belső forgalmával sem. A város három településből állt össze valaha, melyeket a Tiszával párhuzamos végénincs utca fűzött föl. E településrészek – társadal-

mi értelemben – meglehetősen elkülönültek. Az Alsóvárost parasztok, a Felsővárost iparosok meg mindenféle vízenjárók, a középső részt jómódú kereskedők lakták. Meglehet, hogy e városalakók inkább csak a piacon találkoztak, ami alulról is, felülről is félúton volt található. E mozgásiránynak megfelelő útvonal külső szakaszai – sugárútként – be is kerültek a tervbe. A belső azonban olyan szűk maradt, amilyen már a középkorban is lehetett.

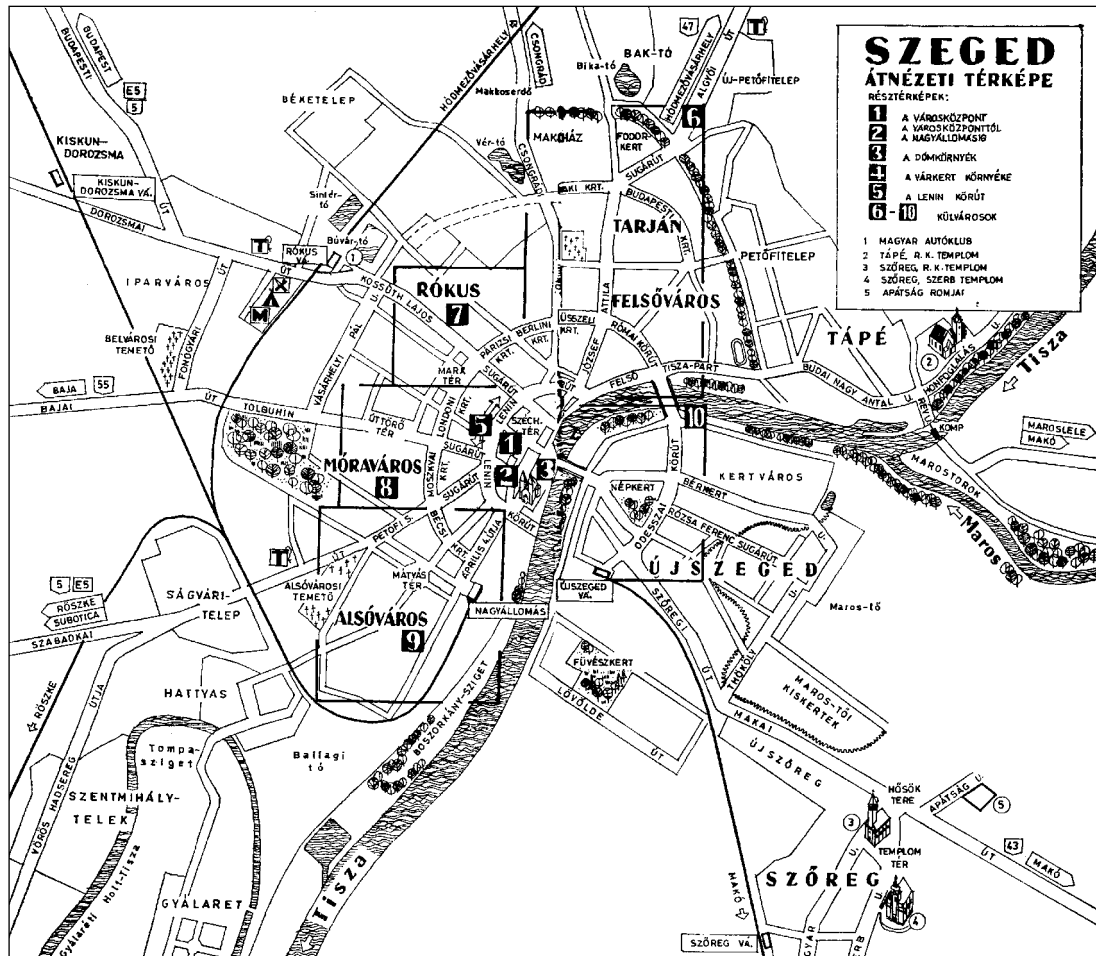
Hiányzott a tömegközlekedés gondolata is. Ha a villamos még nem is, de a lóvasút már tényleg nem volt távol. Mellesleg az árvízét követő alig másfél évtized múltán a pesti népek már földalattival utazhattak ki a Városligetbe. Persze a lóvasút eléggé hajlékony szolgáltatás lehetett. A régi képeslapok tanúsága szerint pályái meglehetősen szeszélyességgel bolyongtak a belvárosi utcákon. S csakúgy váltogatták útvonalukat, mint a Tisza a medrét, amíg Vásárhelyi inzsellér uram meg nem regulázta.

A mai Újszeged, azaz a Tisza jobb partja kimaradt a Lechner-féle tervből. Vélhetően azért, mert mocsaras beépítetlen terület lévén nem érte nagyobb csapás, mint ami ott megszokott volt. Szeged nem úgy volt folyóparti város, mint ahogy Pest és Buda már a rómaiak előtt. Lechnerék tehát nem foglalkoztak vele.

Ámde mi történt? Az újjáépítést követően megépült a közúti híd, később aztán villamos is csörmpölt egészen az újszegedi vasútállomásig, s közben megkerülte a Ligetet. Az első világháborút követően erre fele is elindultak az építkezések, és az immár kedvező adottságok egy villanegyed kialakulásának lehetőségét sugallták. Ami aztán jóval később, a hatvanas évektől kezdve tetet is öltött. Az akkori tanácsi vezetés azonban részben politikai okokból, részben hozzáértés híján a dolgnak nem tulajdonított különösebb jelentőséget. A dolgok spontán alakultak. Az eredetileg jókora gyümölcsösöket rendre föltranszírozták. Később a mindegyre zsugorodó parcellákat a végéig kiuzsorázták az építetők... anélkül azonban, hogy eközben a tanács a térszerkezetet fejlesztette volna. A kertek névlegessé satnyultak. Mára a beépítési sűrűség elérte azt a határt, amit átlépni már nem lehet. Már csak az annak idején igencsak szűkkeblűen méretezett szennyvízcsatorna miatt sem.

A fogadalmi templom (tervező: Foerk Ernő, 1913-1930)

BASSO CONTINUO TÉGLA, MALTER ÉS AD LIBITUM STUKKÓ ALÁ

A város szerkezete a városképben basso continuo-ként szólal meg. Az Alsóvárosban, de a Felsővárosban is máig fennmaradt néhány szép és jellegzetes parasztház. Sугaras díszítésű deszkaoromzatáról „napsugaras háznak” mondja őket a szögedi nemzöt. Hosszú ideig a helyi népi építészet becses emlékeiként tisztelték őket. Mígnem kiderült, hogy biz’ ezek olyan típusterv alapján épültek, amelyeket a Királybiztosság bocsátott az építetők rendelkezésére. Ma műemléki védelem alatt áll némelyik. Típustervből műemlék! (Tempora mutantur.)

A Belvárosban efféle számárvezetőre nem volt szükség. Azok az épületek, amelyek túléltek a vizek haragos járását, a klasszicista, a romantika, esetleg az eklektika világát tükrözték. Az új város építése is az eklektika erőterében kezdődött. Vélhetően sok korábban épült házat is ebben a modorban állítottak helyre.

A kora eklektikus épületek a mértéktartó, ámde öntudatos polgár presztízsét teszik közszemlére. Úgy, ahogyan azt az építőmesterek már a klasszicizmus korában begyakorolták. Ami tőlünk nyugatra talán kő volt, az az itteni homlokzatokon helyi agyagból égetett téglává, fáintos malterdíszé és színes (általában sárga) meszeléssé szerényedett. A jellegzetes lépték a földszint + egy, legfeljebb két emelet. A földszintet erőteljes lábazatként mintázzák meg, és határozott övpárkánnyal zárják, amelyre markánsan keretezett ablakokkal ékített piano nobilét ültetnek. Amit aztán vagy határozott és gazdag főpárkány, vagy – a kétemeletes házakon – övpárkány zár. A főpárkányt nem számítva a teljes homlokzati plasztika általában 40-50 centiméteren belül játszódik le.

Az eklektika mindegyre langyosabbá váló harmóniába azonban hamarosan belekavarnak az új idők új dalainak bizarr fordulatai. A szecesszió időszakában a város léptéket vált. Ekkor már legalább két-, sőt néha háromemeletes, soklakásos bérházak épülnek. A párkány és a homlokzat síkja szélborzolta tengerként kezd hullámszani. A plasztika a frivolitás határáig merészkedik. A párkánymagasság elveszti eredeti városépítészeti értelmét. Az egyes épületek már nem akarnak többé kívülről diktált egészbe tagozódni. Inkább arra hajlanak, hogy minél érzékelhetőbben elkülönüljenek a szomszédtól. A közösség máságának vállalása helyébe az egyéni másság exhibi-

cionizmusa lép. A basso continuo örökét a tempo és a mind kevésbé egységes ritmus foglalja el. Néhány olyan bérházat is emelnek, amelyekből egyértelműen kiolvasható, hogy tervezőjük és építetőjük is tudta, hogy merre van Párizs.

AKNÁK ÉS AKADÁLYOK

Szeged mintha kezdene ráeszmélni arra, hogy városképe érték, és hogy ez a kincset hosszú évtizedek óta smirglizi a társadalmi-gazdasági erőzió. Valamit tenni kellene tehát, hogy a folyamat megálljon, sőt visszaforduljon. Olyan szabályozást kellene kimódolni, ami az önkormányzatnak elegendő közbelépési lehetőséget szavatol.

Paradox módon a Belváros védelméről eddig a krónikus pénztelenség gondoskodott. Nagyrészt megvédte az állampárti időkben, és talán a rendszerváltást követően is védi még egy darabig. Ámde ugyanez a sóherség a vesztét is okozhatja.

A műemlék védelmét törvény szavatolja. A védelem gyakorlatilag azt jelenti, hogy sem az épület belső, sem külső megjelenésén változtatni nem lehet, és az esetleges deformációkat korrigálni kell. Amennyiben valamely utca, netán városrész csupa ilyen épületből áll, úgy ez a védettség automatikusan az egészre is kiterjed. Szeged azonban éppen a Nagyvíz miatt ilyen esernyőre nem számíthat.

Nem nehéz belátni, hogy az élő város változik, illetve változni akar. Paradox módon e változások legfőbb korlátja éppen a város a maga fizikai valójában. A város az állandóság és a változni akarás szüntelen konfliktusa. Egy-egy épületre még csáskányt lehet emelni. Egy utcásor azonban már olyan akadály, amit – hacsak természeti katasztrófa, szőnyegbombázás nem „segít” – meg nem történte tenni nem lehet. S még ott van a tulajdonjog is.

Szegeden a magántőke fejlesztési energiája egyelőre távolról sem olyan erős, hogy a városszerkezet sorompóin úgy törjön keresztül, mint ahogyan az Egyesült Államokban tette. Ha csupán a város térszerkezetét kellene megvédeni, nem sok lenne a tennivaló. Megvédi azt a maga tehetetlenségi nyomtérka.

Ám ha a város vizuális karakteréről van szó, ami-be beleértendő a város térszerkezete is, a dolog kezd csiklandóssá válni. Valamely utca látványát, karakterét ugyanis nagymértékben befolyásolja a tényleges funkció. Az utcaképben fontosak ugyan az egyes

homlokzatok, de általában nem maguk a meghatározók, hanem együttesük. A (térbeli) látvány. Ez az, ami a térszerkezetet érzékelhetővé teszi. Valamely tér lehet szép, de érdekessé attól válik, ha néző megtudja, hogy itt áll az a ház melynek erkélyén Kossuth Lajos egykor leborult a nemzet nagysága előtt.

Egy-két műemlék avagy annak nem minősített, ámde mégis értékes homlokzat nyilván földobja az egész utcát, de korántsem határozza meg karakterét. Távolról sem biztos, hogy ezek változatlan formában történő fenntartása garancia az utca önazonosságának megőrzéséhez. Ami azt sugallja, hogy a város karakterének fenntartása, netán erősítése a műemlékvédelem befagyasztó módszereivel nem járható út.

MINIBŐL KRINOLINBA?

Ami az aranykor óta történt csak ártalmára volt és van a városnak – gondolják a megrettent építészek gyakran, ha a városkép védelmét célzó szabályozási feladattal kerülnek szembe. Mindent vissza az „eredeti” állapotba – hangzik ilyenkor a szlogen.

Magyar beszéd. A baj csak az, hogy a legjobb szándék ellenére sem lehet általában ilyesmit nyélbeütni. Egy-egy épület esetében talán, de aligha egy utca mindkét oldalán és az utca alapsíkján egyszerre és egyidejűleg. Különösen nem, ha az „eredeti” fogalmát valamely építészeti stílus irányzathoz kötjük. Olyasmi ez, mintha a miniszoknyás fehérnépet (nem áttetsző) krinolinba akarnánk kényszeríteni csak azért, hogy a szemét legeltetni kívánó férfinép ezt lewendula illatú rokokó dámákon tehesse. Ilyen városrekonstrukcióról álmodni lehet (Krúdy szerint kell is), de megvalósítani aligha.

Ha Szeged az olyan lett, amilyenné az újjáépítés tette, akkor ez azért történt így, mert ez volt a polgárság akkori közakarata. A szegedi polgárságot azonban kiütötték először jobbról, majd maradékát likvidálták balról. Elsüllyedt a történelem véres örvényében. Szeged (is) – egyetem ide, főiskola oda, ma polgárhiányos bérmunkás tudatú város.

Itt is megalakult a városvédő egyesület. Aztán lassacskán kiderült, hogy a tiszteletre méltó civil szerveződés itt eredendően betegként született. Nem az a baja, hogy a megvédendő várossal nem tud mit kezdeni, hanem az, hogy magával sem. Átvegetálta a pártállam bukását, az első demokratikusan megválasztott önkormányzatot, s ma a másodikat.

Az aranykor stiláris értelemben nem is létezett. Az újjáépítés első szakaszában talán előírtak bizonyos szabályokat, mint beépítési vonal, párkánymagasság stb. Később azonban ezeket a nekilódult fejlődés rendre felülmúlta. Ha az eklektikus épületek már csak a nemző mintakönyv miatt is testvériesültek, a szecesszió megtagadott minden vérrokonságot. Azokra az utcákra, amelyekben szecessziós épületek (is) állnak, éppen az a jellemző, hogy eme gátlásoktól megszabadult építészeti exuberanciákat a térszerkezet tartja formai egységben. Olyasmiket állítani Szegeden, hogy valamely utca döntően eklektikus, vagy szecessziós karakterű, mulatságos kijelentés. Arról nem is beszélve, hogy önmagukban szemlélve eme épületek közt vannak valódi és vannak talmi értéket hordozók.

Látványként még az eredeti térszerkezetet is le kell (mű)fordítani a ma nyelvére. Az egykorú képeslapokon ásitó utcákat látunk, melyeken néhány kimelevített sétáló ödöng. Ugyanez az utca ma olyan zsi-bongó üzletutca, melyet – helyesen – jó ideje elzártak a járművek elől. Sajnos anélkül, hogy a profilját megváltoztatták volna. Amitől nem lett igazi gyalogos utca, csupán „járműforgalom elől elzárt terület”. Valódi sétáló utcává kellene fejleszteni. Ámde ilyesmi az eredet tervben nyilván soha nem volt. Nem lehetett, hiszen autók sem voltak.

A RERRICH-REJTÉLY

A„rekonstrukciós” koncepciót komolyan véve, végképp zavarba jönnénk azzal a Dóm térrel, mely a Belváros egyik legmarkánsabb képződménye.

A tér és környéke, az egykori Palánk viszonylag magasan fekszik, s ezért olcsón megúszta a Nagyvíz brutalitását. Ezért aztán ki is maradt az újjáépítésből. S ez lett a veszte, nem az árvíz.

Amikor a „a szeretett város” vezetése úgy döntött, hogy a szorongattatásból való szerencsés megszabadulás emlékére fogadalmi templomot emeltet, helyét – némi habozás után – a középkorban emelt, és viszonylag épen maradt Szent Dömötör-egyház helyén jelölte ki. Az egyedülálló emléket lebontatták.

Az építkezés a világháború alatt abbamaradt, s a templomot csak 1930-ban szentelték fel. Időközben azonban a zseniális Klebelsberg Szegedre menekítette a kolozsvári egyetemet. Az új épület helyét a dóm előtt kialakítandó téren jelölték ki. A klinika céljára pedig a Tisza-parti területsávot szabadították fel.

A nagyszabású elgondolás megvalósításához persze szinte mindent le kellett borotválni, amit az ár megkímélt. S mert az újjáépítésből kimaradt, s amúgy elég pocsék állapotban volt, a döntés logikusnak tűnt...

A pályázat nyertese, Rerrich Béla a templom elé és köré udvarszerűen zárt teret tervezett, amelyre az exkluzivitás fokozása érdekében kapuzatokon át lehetett volna bejutni A profán város ki lett volna rekesztve. Hogy célja megvalósulhasson, feláldozta volna a régi Hungária szálló klasszicista épületét, s azt a szép barokk görögkeleti templomot, amelynek ikonosztáza egyedülálló műremek. Csak a pénzszüke akadályozta meg, hogy az eredeti terv teljes egészében megvalósuljon...

A Dóm tér urbanisztikai rejtély. Mai formájában ilyen tér itt soha nem volt, és ilyet az újjáépítési terv sem tartalmazott. Létrehozása érdekében mindent le kellett tarolni, amit a város még a középkortól örökölt. A nagy erős akarással – ámde nem minden sandaság nélkül – fölépített Fogadalmi templom építészetiileg közepeszerű és banális. Bár Európa egyik legnagyobb orgonájával büszkélkedhet, élvezetét a templomtér katasztrófális akusztikája szinte lehetlenné teszi. A tér a maga körbefutó árkádjával nagylegzetű, de izoláltsága miatt – a később idetelepített szabadtéri játékok kivételével – funkciótlan, kihalt, eltekintve a nyugatról határoló utca átmenő forgalmától. Rerrich északi ihletésű, de erős magyar akcentussal beszélő architektúrája megkapóan szép, de semmi köze a város építészeti hagyományaihoz. A köznek hátat fordító középület.

És mégis... Miért lett ez a tér szinte Szeged embélélmája? Gyönyörű gyermek, aki a tervezői szándék nemkívánt terhességéből született. Ezért láthatjuk együtt a román, a barokk, a klasszicista, a romantikus, a szecessziós, valamint a modern építészet legalább négy merőben különböző áramlatának alkotásait. S akkor még itt van a csillagos plafonú színház. Csodás együttlét.

ELŐJÁTÉK A VÉGJÁTÉKHOZ

A műemlékekkel külön foglalkozni nem kell. Jövőjükről az új műemléki törvény remélhetőleg megfelelően gondoskodik.

Az egyes utcák képét, karakterét viszont analóg módon nem lehet elintézettnek tekinteni. Mindezekelőtt arra volna szükség, hogy az utcák egyes sza-

kaszait tárgyilagosan azonosítsák és rendszerezék a karakterét meghatározó vizuális jellemzők szerint. Ezek geometriai fogalmakkal leírhatók, jogilag értelmezhetők s homlokzatról homlokzatra interpretálhatók. Ha ez megtörtént, akkor már csak arra kell ügyelni, hogy a meglévő épületek felújítása – ami időnként amúgy is elkerülhetelen – ennek figyelembevételével történjék. S persze erre támaszkodva lehetne elbírálni addig is minden a homlokzat kisebb megváltoztatására benyújtott építési engedély kérelmet.

Az ilyenfajta városzépítés – valójában városépítés – csak akkor valósítható meg, ha az épületeknek valódi és érdekelt tulajdonosa van. Jelenleg a belvárosi épületeket a benne lakóknak eladni nem célszerű. Az ő jólfelfogott érdekükben sem az. Az épületek helyreállítása és fenntartása elviselhetetlen nyűgöt jelentene. Az önkormányzat jelenlegi felállásában nem jó gazda. Ám a a senkinél azért sokkal jobb. Különösen, ha el lehetne érni, hogy a „nem lakáscélú bérlemények” tetemes bevételéből arányosan többet forgasson vissza az épületek karban tartására.

Az egyes utcaszakaszok építészeti szabályozása normatív kellene legyen, de nem általános, hanem az adott helyhez kötött formában. Ehhez képest kellene eldönteni ugyanis, hogy mi tompítandó – netán megszüntetendő –, mi a takarandó, át-, illetve visszaalakítandó, s mi az erősítendő. Ki kellene továbbá módolni azt is, hogy e célokhoz milyen beavatkozások révén lehet a legegyszerűbben eljutni. Minthogy a látvány általában mindig valamely mögöttes funkció megjelenése, talán nem túlzás azt állítani, hogy a kimerevítő „műemléki” avagy kirekesztő rekonstrukciós megközelítés helyett az ökológiai szemlélethez közelítő ígéri a legtöbb eredményt. A város ugyanis élő organizmus. Az épület leghatékonyabb védeleme a kulturált használat. Nagyon valószínű, hogy jobb eredmény várható a piaci igények városképváltoztató energiájának pozitív felhasználásától, mint a nemritkán álszent és betartathatlan tiltástól.

A Belvárostól kissé távolabb van egy park, ahova áttelepítették azt a barokk kápolnát, mely útjában volt a dóm építőinek. Ebben a parkban az egyik sétány mellett a fűben hever pár évtizede egy harmadkőméternyi szikladarab. Belesüllyesztve kétzsebkendőnyi márványtábla. A táblába vésett szöveg nehezen olvasható. A festéket kimosta az eső és a hó. Bizony kár, mert ez örökíti meg a királybiztos érdemeit. Ha meggondoljuk, többet érdemelne.